

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті обґрунтовано методологічні підходи до дослідження професійно-комунікативної діяльності фахівців соціальної роботи. Здійснено дефінітарний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження. Визначено універсальні комунікативні якості особистості соціального працівника.

Ключові слова: педагогічне спілкування, глибинне спілкування, саморозвиток особистості, суб'єктно-розвиваюче педагогічне спілкування.

В статье обоснованы методологические подходы к исследованию профессионально-коммуникативной деятельности специалистов социальной работы. Осуществлен дефинитарный анализ научной литературы по проблеме исследования. Определены универсальные коммуникативные качества личности социального работника.

Ключевые слова: педагогическое общение, глубинное общение, саморазвитие личности, субъектно-развивающее педагогическое общение.

The article substantiates the methodological approaches to the research of professional and communicative activities of social work specialists. A definitional analysis of scientific literature on the problem of research is carried out, universal communicative qualities of a social worker's personality are determined.

Key words: pedagogical contact, deep contact, self-development to personalities, subject-developing pedagogical contact.

Постановка проблеми. В сучасних умовах українського державотворення, гуманізації й демократизації всіх сфер суспільного життя соціальне управління людьми розуміється трохи інакше, ніж раніше, адже сьогодні воно позбавлене авторитарності, маніпуляції, ідеологічного впливу та інших ознак системи минулого, що значно актуалізує практичну значущість комунікативної діяльності фахівця соціальної роботи, реалізує потреби людини у взаємодії з іншими людьми, підтриманні соціальних зв'язків, обміні інформацією, визнанні, схваленні або несхваленні чіткої поведінки.

Зважаючи на те, що соціальна робота як діяльність щодо гармонізації людських стосунків та надання допомоги різним категоріям населення тісно пов'язана з комунікацією, спілкуванням як процесом передачі, сприйняття і розуміння людьми одне одного, особливого значення набуває комунікативність

як професійно-особистісна якість соціального працівника, що характеризується потребою в спілкуванні, здатності легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовників, відчувати задоволення від спілкування.

Нагальна потреба розвитку професійно-комунікативної діяльності фахівців соціальної роботи як основи їх ефективного функціонування постає із завдань, визначених Законом України «Про вищу освіту» (2015 р.), Концепцією розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010-2020 роки), Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.) та ін. Визначена цими документами нова орієнтація суспільства зумовлює й нові підходи до розуміння педагогічно-комунікативної діяльності соціального працівника, що трактується в широкому сенсі як феномен культури.

Таким чином, комунікативна діяльність соціального працівника в структурі його професійної діяльності посідає чинне місце і викликає до себе підвищений інтерес з боку дослідників. Вони одностайні стосовно того, що педагогічну комунікативну діяльність соціального працівника слід тлумачити як одну з найважливіших, універсальних сфер «самості» особистості, здатної до саморозвитку, а саме: самоперевірки, самореалізації, самоорганізації. Серед основних фахових вимог до соціального працівника – необхідна професійна підготовка й знання з різних галузей наук, наявність високої загальної культури, розуміння сучасних політичних, економічних та соціальних процесів, а також, що найголовніше, вміння і бажання працювати з людьми. Фахівець із соціальної роботи зобов'язаний володіти професійним тактом, бути здатним викликати симпатію і довіру до людини, дотримуватися професійної таємниці, проявляти делікатність, тобто вміти спілкуватися, адже спілкування – головний інструмент ефективності професійної діяльності соціального працівника [5; 7; 9].

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Методологічні основи спілкування розкрито в працях В. Грехньова, Ю. Жукова, О. Леонтєва, Б. Ломова, Л. Петровської. Важливе значення для дослідження мають також наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених (Р. Вайнола, Н. Волкова, О. Гомнюк, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, А. Моралес, В. Поліщук, Ф. Сейбел та ін.), де обґрунтовано різні підходи до вивчення професійно-комунікативної діяльності фахівців соціальної сфери. Окремим аспектам цієї проблеми присвячено наукові праці Д. Годлевської, О. Канюк, А. Капської, М. Лаптевої.

Особливу цінність для нашого дослідження складають праці А. Капської [6]. Дослідниця наголошує, що вагомість соціального працівника як партнера у спілкуванні впродовж останніх років надзвичайно зростає. У працівників спостерігається диференціація прояву комунікативних якостей за ознакою їх достовірності, переконливості, аргументованості, емпатійності. Позитивне сприйняття клієнтами пропозицій, рекомендацій визначається позицією соціального працівника, яка досить виразно простежується в процесі комунікативної взаємодії [6, с. 49].

Аналіз наукової літератури доводить, що, незважаючи на наявність численних досліджень, проблема розвитку професійно-комунікативної діяльності фахівців соціальної роботи потребує подальшого системного й обґрунтованого висвітлення.

Мета статті – обґрунтувати методологічні підходи до дослідження професійно-комунікативної діяльності фахівців соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Сучасна педагогічна наука розглядає комунікативну діяльність як механізм соціалізації особистості, як спосіб передачі від покоління до покоління життєвого досвіду і духовних цінностей [5, с. 12].

Під комунікативною професійною діяльністю ми розуміємо сукупність актів фахової спроможності, а її розвиток – як процес і результат активної, ціннісно-орієнтованої, якісної зміни фаховості соціального працівника до побудови взаєморозуміння, що і є умовою здійснення продуктивного спілкування. Однак при цьому важливо наголосити, що комунікативна діяльність сприймається, освоюється і відтворюється кожною людиною індивідуально, зумовлюючи її становлення як особистості та професіонала у взаємодії зі світом матеріальних предметів і соціальних відносин. Ми поділяємо думку І. Зязюна про те, що трансляція культури від покоління до покоління передбачає освоєння нагромадженого людством досвіду і те, що культурна спадкоємність здійснюється не автоматично. Для її успішної еволюції дійсно необхідна організація стрункої і внутрішньо узгодженої системи виховання й освіти [7, с.16-21].

Трансляція знань завжди передбачає співтворчість із тим, на кого вона спрямована. На наш погляд, саме комунікативна діяльність суб'єкта характеризує процес саморозвитку особистості. В основу цього циклічного процесу, з одного боку, покладено здатність індивіда до акумуляції знань, у результаті чого підвищується їх рівень, а з іншого – вміння будувати взаємозв'язки і проводити паралелі й асоціації між різними явищами і процесами. Під впливом внутрішнього духовного світу людини, завдяки її вмінню синтезувати проблеми, адресовані не лише до себе, а й до навколишнього світу, відбувається поєднання двох чинників, тобто народжується нове для людини знання, що збільшує питому вагу багажу її знань, умінь, творчого потенціалу.

Як відомо, комунікативна діяльність соціального працівника, на відміну від будь-якої іншої професії, має свою освітню спрямованість, адже вона є не лише його особистісною якістю, а й припускає наявність умінь та бажання транслювати свої знання у галузі духовної культури і відчуття самовдосконалення [5, с.18].

Найбільш дієвим чинником і стимулом підвищення рівня професійно-комунікативної діяльності

соціального працівника є його залучення до соціально-педагогічної творчості, інноваційної діяльності, дослідницького пошуку. Слушною у цьому контексті, на наш погляд, є думка К. Альбуханової-Славської, яка основними процесами комунікативної діяльності вважає:

а) комунікативний, що забезпечує обмін інформацією;

б) інтерактивний, що реалізує взаємодію учасників спілкування;

в) перцептивний, що організує взаємсприйняття, взаємооцінку і рефлексію у спілкуванні [1, с. 243].

І. Зязюн, К. Вазіна та А. Леонтьєв вирізняють такі типи комунікативної діяльності, як особистісно орієнтований та соціально орієнтований [7], яким притаманні комунікаційні, функціональні, соціально-психологічні та мовні структури.

Поряд із зовнішньою характеристикою комунікативної діяльності наявна і внутрішня, психологічна характеристика. Як зауважує І. Бех, це виявляється в соціальній та індивідуально-особистісній репрезентативності цього процесу. Соціальна репрезентативність комунікативної діяльності означає, що вона може відбуватися лише з конкретного приводу, в конкретній ситуації. Індивідуально-особистісна репрезентативність виявляється в індивідуально-особистісних особливостях тих, хто спілкується. На думку вченого, варто виокремити такі структурні компоненти комунікативної діяльності:

- предмет спілкування – інша людина, партнер зі спілкування як суб'єкт;

- потреба в спілкуванні – прагнення людини до пізнання й оцінки інших людей, а через них і з їх допомогою – до самопізнання й самооцінки;

- комунікативні мотиви – те, заради чого відбувається спілкування;

- дії спілкування – одиниці комунікативної діяльності;

- завдання спілкування – мета, на досягнення якої в конкретній комунікативній ситуації спрямовані різноманітні дії, що здійснюються в процесі спілкування;

- засоби спілкування – операції, під впливом яких відбувається спілкування;

- продукт спілкування – результат матеріального і духовного характеру спілкування [2, с. 26].

Продуктивність суб'єкт-суб'єктного спілкування, яке спонукає розвиток комунікативної діяльності, за твердженням А. Бодальова, визначається:

а) чітким усвідомленням педагога мети майбутнього спілкування;

б) достатньою кількістю (та якістю) навчально-методичного матеріалу;

в) глибоким знанням педагога предмета спілкування;

г) попередньою розробкою інструментарію оцінювання результатів дій і процедур спілкування [3].

За визначенням Б. Ломова, під процесом комунікативної діяльності варто розуміти «систему взаємопов'язаних актів». Кожен такий акт – це взаємодія двох суб'єктів, наділених здатністю до ініціативного спілкування [9].

Як відомо, в педагогічній комунікації цінується не лише зміст повідомлення, а й форма і тон подачі. Тому важливим компонентом досвіду є комунікативні звички соціального працівника, тобто специфічні дії, що стали потребою, комунікативний характер –

сукупність стійких, домінантних властивостей особистості, що виявляються в типовій для неї активності комунікативній діяльності стосовно навколишнього світу, інших людей і самого себе.

Під педагогічно-комунікативною діяльністю розуміють суб'єкт-суб'єктну взаємодію, що дає змогу клієнтові розвиватися як суб'єкту, а соціальному працівникові – зберегти й примножити суб'єктні (особистісні) набутки власної особистості, а також творчий рівень професійної діяльності. Педагогічна комунікація – це «самоутворююча діалогічна одиниця, що утворюється між суб'єктами – ядром їх дводомінантної діяльності» [1, с. 7]. Вона перебуває у постійному русі та сприяє професійному саморозвитку.

Більшість педагогів-науковців у своїй роботі особливу увагу звертають на характер взаємин суб'єктів, процес взаємодії яких розглядається через спілкування, вважаючи його поліфункціональним явищем як засобом, умовою й фактором професійного саморозвитку. Так, ефективність виховного процесу, на думку К. Ушинського, обумовлюється сформованими взаєминами між вихователями й вихованцями. Від їх спілкування й діяльності залежить «вплив особистості вихователя на молоду душу» [8, с. 150].

Особливе місце в такому спілкуванні належить живому слову соціального працівника, яке одночасно є й умовою його гуманістичної взаємодії. «Важко собі уявити людину, – писав К. Ушинський, – на яку не подіяло б правдиве, просте й справедливе слово» [8, с. 94].

Для успішного здійснення комунікативної діяльності (як і для будь-якої іншої діяльності) необхідні відповідні здібності, що забезпечуватимуть її результативність та ефективність. Такими здібностями є комунікативні здібності як уміння особистості взаємодіяти на певному рівні вихованості, розвитку на основі гуманістичних особистісних якостей (товариськості, щирості, такту, емпатії, рефлексії тощо) з урахуванням комунікативних можливостей співбесідника.

Категорія «спілкування» інтерпретується багатьма науковцями (Г. Андреевою, Б. Паригінім, Л. Петровською, С. Руденським та ін.) у контексті взаємодії між людьми. Зокрема, дослідники наголошують, що розвиток особистості неможливий без побудови якісного процесу спілкування, оскільки саме в процесі міжособистісної комунікації відбувається не просто обмін певною інформацією, а реалізація особистісної своєї суб'єктності. У цьому випадку міжособистісна взаємодія соціального працівника – ключове поняття його професійної діяльності, адже саме завдяки посередництву комунікативної взаємодії він може впливати на клієнта з метою його адаптації та соціалізації [6, с. 4].

Варто зауважити, що спілкування у соціальній роботі підпорядковане загальним закономірностям спілкування, тобто особливо тісно воно взаємозв'язане із педагогічним спілкуванням, проте має свої специфічні характеристики, певну структуру, що відповідають загальній логіці професійного спілкування. Діяльність соціальних працівників у будь-якій сфері (соціальна діагностика взаємовідносин, соціально-правовий захист населення, соціальна реабілітація, профілактика девіантної поведінки тощо) носить комунікативний характер [6, с. 9]. Специфіка комунікативного аспекту професійного спілкування соціальних працівників полягає у професійному

характері інформації, що передається, адже це інформація про конкретну соціальну проблему, яка має вирішуватися, а також можливі професійні способи її вирішення [6, с. 19].

Зважаючи на це, рівень розвитку комунікативної діяльності соціального працівника характеризується такими ознаками:

а) обсягом знань із різних галузей науки і культури, здатністю суб'єкта їх нагромаджувати;

б) умінням проводити паралелі, знаходити асоціації та взаємозв'язки між різними галузями знань;

в) схильністю до творчої діяльності з питань освіти, що виникають на базі вже набутих знань, прагненням шукати й умінням знаходити відповіді на ці питання, збагачуючи таким чином свою духовну сутність та розвиваючи комунікативну діяльність.

Висновки. Зважаючи на викладене нами в статті, зробимо такі висновки:

1. Методологія дослідження професійно-комунікативної діяльності фахівців соціальної сфери ґрунтується на тому, що комунікативність соціального працівника формується під впливом багатьох чинників, серед яких головними є професійно-особистісні (сукупність професійних та особистісних якостей, що формуються внаслідок трансформації професійно важливих знань, вимог і вмінь в особистісно значущі для компетентності соціального працівника).

2. На основі дефінітарного аналізу наукової літератури з проблеми дослідження встановлено, що до універсальних комунікативних якостей особистості соціального працівника належать:

- рівень ціннісного ставлення до професійно-педагогічної комунікації, який характеризується відображенням у свідомості особистості позитивної значущості комунікативних знань, уявлень, переконань, емоцій, ціннісних орієнтацій, дій людини, що забезпечується осмисленням набутого особистісного досвіду;

- комунікативна спрямованість, що визначає комунікативну діяльність, перспективу її цілеспрямованого розвитку;

- психологічна підготовленість, що передбачає наявність у соціального працівника певних якостей, які сприяють ефективному вивченню і впливу на внутрішній світ клієнтів, оптимальному управлінню колективами;

- доброзичливість, інтерес до роботи з людьми, без чого неможливо уявити успіхи в роботі соціального працівника, його задоволення від роботи;

- толерантність, тобто терпимість до інших, розуміння того, що всі люди індивідуальні й неповторні, що кожен має право на власну точку зору; визнання значущості особистості клієнта;

- емпатійність, тобто вміння бачити свою спорідненість із клієнтом, тактовно виявити себе і своє ставлення до нього, здатність порозумітися з ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности : монография / К. А. Абульханова-Славская. – К. : Наука, 1999. – 567 с.

2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех ; Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1998. – 204 с.

3. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. М. : Изд-во МГУ, 1982. – С. 4.

4. Глигало Ю. В. Соціально-перцептивна компетентність майбутніх фахівців соціальної сфери в процесі професійної підготовки [Електронний ресурс] / Ю. В. Глигало // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 5. – Режим доступу : <http://tme.who.edu.ua/docs/5/11glispt.pdf>. – Назва з екрана.

5. Годлевська Д. М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 [Електронний ресурс] / Д. М. Годлевська ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 24 с. – Режим доступу : <http://disser.org.ua/file35926.html>. – Назва з екрана.

6. Капська А. Й. Соціальна робота : навчальний посібник / А. Й. Капська. – К. : Видавничий дім «Слово». 2011. – 325 с.

7. Педагогічна майстерність : підручник / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – Вид. 3-тє, допов. і перероб. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.

8. Ушинський К. Д. Рідне слово / К. Д. Ушинський. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 1960. – 21 с.

9. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – Москва : Директ-Медиа, 2008. – 174 с.

Дата надходження до редакції: 11.12.2017 р.

УДК 373-056.21.3

Людмила ЮРЧУК,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри соціальної роботи

та гуманітарно-соціальних дисциплін

Рівненського інституту Університету «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ АРТ-ТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ ІНКЛЮЗІЇ

У статті досліджено особливості арт-терапії в соціальній інклюзії. Окреслено історію становлення арт-терапії як важливого фактора соціальної інклюзії, проаналізовано її корекційні можливості. Розкрито особливості методів арт-терапії в реабілітації й адаптації осіб з інвалідністю.

Ключові слова: арт-терапія, інклюзія, соціальний захист, особа з інвалідністю, корекційні можливості арт-терапії.

В статье исследуются особенности арт-терапии в социальной инклюзии. Раскрывается история развития арт-терапии как важного фактора социальной инклюзии. Анализируются особенности методов арт-терапии в реабилитации и адаптации людей с инвалидностью.

Ключевые слова: арт-терапия, инклюзия, социальная защита, люди с инвалидностью, корректирующие возможности арт-терапии.

Word combination art-therapy in scientific-pedagogical interpretation means taking care about the mood and psychological health of person, group, collective by the art activities. Art-therapy is a good way of social inclusion. It has the strongest importance for the people with disabilities. They are very often socially disadaptive a lot. They have a lack of communication. Art - therapy give a possibility for people with disability to take more active and independent part in the life of society. Art-therapy mainly uses the means of nonverbal communication. It is very important for people, who can't express their

opinions orally. Art-therapy has no limits in using as it doesn't demand the presence of special skills of art or painting that's why it is suitable for everyone.

Key words: art-therapy, people with disabilities, inclusion, correction possibilities of art-therapy, social protection.

Постановка проблеми. Впродовж останніх років вітчизняні науковці та практики приділяють значну увагу розробленню та впровадженню в життя нових методик соціальної інклюзії. Однією з них є арт-терапія, що сприяє корекції та розвитку дрібної моторики, покращенню орієнтації в просторі, розвитку логічного мислення, формуванню естетичних смаків, створенню умов для психоемоційної релаксації.

Арт-терапія (від лат. *ars* – мистецтво, від грец. *therapeia* – лікування) – сучасний метод соціальної адаптації, особливо важливий для осіб з інвалідністю, які, як правило, незалежних від них причин є соціально дезадаптованими. Проте лікування мистецтвом не лише зцілює, а й інтегрує дану категорію осіб у суспільство. Арт-терапія переважно використовує засоби невербального спілкування, що дуже важливо для людей, яким складно висловити свої думки словами.

Інтенсивний розвиток арт-терапії в Україні не випадковий, адже її методи близькі до ментальності українців. Для них характерна орієнтація швидше на емоційно-образне переживання, ніж на раціональне вирішення внутрішньопсихічних конфліктів. Джерелом душевного здоров'я людей є, зокрема, народна творчість.